

ŞUMNU'DA TÜRK HATTATLARI VE ESERLERİ ¹

Ord. Prof. Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Şumnu ve havalisi Romeli'nde büyük ve yerli Türk halkı en çok olan bir ilimiz. Kültürümüz noktasından da bütün incelikleriyle bugün de ele alınmağa lâyık bir yer... Şehir ve varoşları, yakın ve uzak ilçeleri noktasından da önemli. Sonra Şumnu tarihimiz boyunca sıhhi ve idari teşkilâtı dolayısıyla askeri bir merkez... Kâmil Kepecioğlu'nun incelemelerine göre çok zengin vesikalara mâlik bulunuyoruz.

Sonra şehrin camileri, mescidleri, tekyeleri, bir kültür merkezimiz olan kütüphanesi; bilhassa üzerlerinde, birer birer eserleriyle birlikte durduğumuz hattatları, müzehhipleri, mücellidleri ve bunların çarşıları çok geniş bir teşkilâta sahip ²..

Romeli'nde adâletimiz sayesinde altı buçuk asırlık kültürel hayatımızda oraları ne kadar benimsediğimiz ve ihmâl etmediğimiz arşiv kayıtlarında en ufak ayrıntılarına kadar yer almıştır. Bunlar her zaman aradığımız nisbette bulunur. Rumeli'nde medeniyetimizin izleri hâlâ vardır. Âdetlerimiz, sosyal çalışmalarımız tıbbî ve mistik folklorumuz çok zengindir.

Bugün vesikalarımız bize çok önemli bilgiler veriyor. Fakat bu raporumuz esasları şimdiye kadar, zamanımızda da olduğu gibi hiç ele alınmamış. Osmanlı-Türk imparatorluğunun İslâm dininin kitabı olan Kur'an ihtiyaçlarını Şumnu dikkate değer bir teşkilâtle temin etmesi noktasından yalnız bunun üzerinde durabileceğiz ³. Diğer hususlarını yazımıza almıyacağız ⁴.

¹ Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nda 13-18 Ağustos 1979 da "Quatrième Congrès internationale des études du sud-est Européen" de tebliğ edilmiştir.

² Bütün bunlar için İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesinde Dr. Süheyl Ünver Türk Kültür Tarihi Arşivinde Şumnu dosyasına her zaman başvurulabilir. Bu arada Romeli'nde bıraktığımız eserlerimiz üzerine Kâmil Kepecioğlu defterlerini incelemek lâzımdır.

³ İmparatorluğumuzun Kur'an ihtiyacı yalnız Şumnu değil Erzurum, Safranbolu, Amasya, Afyon, Edirne, İsparta, Tokat, Larende, Kastamonu, Bolu ve şüphesiz en fazla İstanbul'da yüzlerce hattatın yazdıkları şaheserlerle karşılanmaktaydı. Ama bunlar arasında Şumnu en önemli yeri alır. Matbaanın memleketimize bundan 250 yıl önce gelmesinden beri de Kur'an-ı Kerim yazmaları yanında Tab'ları menedilmiştir. Bunun tarihi 11'i asra ulaşmaktadır.

⁴ 1286 (1869) tarihli Tuna Vilayeti sâlnâmesi'ne göre (I.Ü.K) Şumnu civarıyla bir sancağıdır ve mutasarrıflıktır. Hududu içinde 40 büyük câmî ve mescit, 5 büyük hamam, 34 koltuk meyhane, 2 Koşuğu karakol, 1 telgrafhane, 1 hastahane, 1 memleket meydan saati, 6

Şehir mahalleleri ve köylerin isimleri üzerinde de durduk. Bunların Romeli'ye âit çok zengin bilgileri içine alan Baş vekâlet Arşivi'mizde bütün teşkilâtıyla ayrıntılı mevcut olması, bu kaynakları herhâlde böyle perakende çalışmalarımız gün ışığına ulaştıracaktır. Evliya Çelebi'nin Şumnu'su da şehirde bilhassa hattat olan ince zevk sahibi Halil Şerif Paşa camii ve imaret teşkilatı, kütüphanesi âdeta asırlar boyu kültür tarihimizi zenginleştirmektedir. Bunlarla şahsî dostum Bulgar müsteşriklerinden aziz "Boris Nedkof" bilhassa ilgilenmiş ve kitaplığında bulunan türkçe, arapça, farsça yazma kitaplarımızı itina göstererek Sofya'daki Kültür Merkezi'ne nakledildiklerini ve üzerlerinde çalışıldığını, hükümetimizin davetlisi olarak Türkiyemizi ziyaretlerindeki devamlı temasımızda kendilerinden öğrenmiştim. Aramızdan ayrılmasından çok üzgünüz. Hatırasını bu kadarcık olarak taziz etmeği bir borç sayarım. Keza Şumnu'lu üstad Osman Keskiöğlü'ndan ve eşsiz Diyanet İşleri Başkanımız Tevfik Gerçeker de, bizzat resmini çıkardığı bir Şumnu Kur'an-ı Kerimini bize tanıttı. Kendisine teşekkür ederiz.

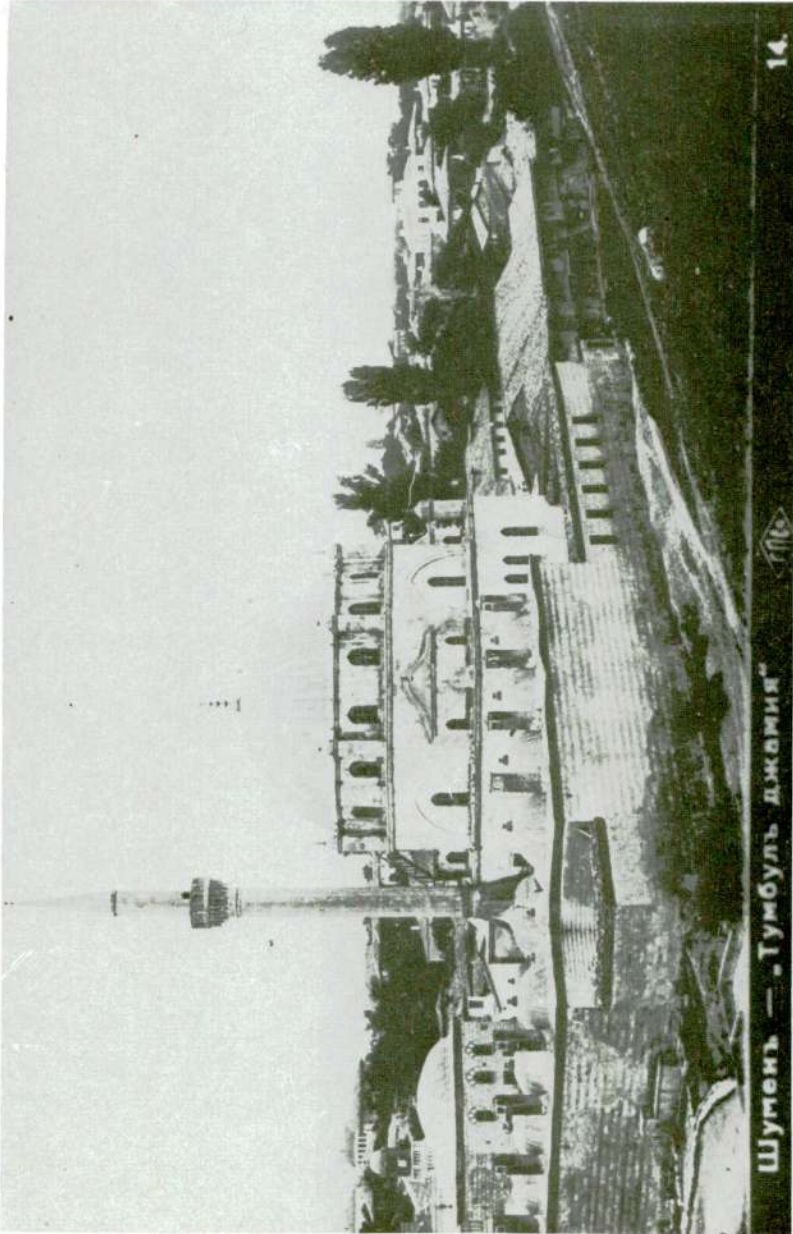
Şumnu Hattatlığı

Şumnu güzel yazı ekolünün iki devresi vardır. XIX. asırdan önce Kur'an-ı Kerim istinsahında ve bunları Osmanlı İmparatorluğunun yakın ve uzak illerine sipariş üzerine gönderilen mükemmel tezhibli ve nefis ciltli nüshaların hattatları ve bunların kronolojisi yalnız yazdıkları eserlerden tesbit olunabilir. Fakat bunların hiçbiri toplu olarak bir yerde tesbit olunamadığından dünya yüzünde şark ve garbda dağılanların, Şumnu'da yazılanların gösterilebilmesi bizim için mümkün olamamıştır.

Bir de Adli Sultan Mahmud'un Rumeli'ye, ilk Rus istilâsı tahribatını teftiş ve halkın maneviyatını düzeltme maksadıyla seyahati sırasında (sene 1808 - 1839) uğradığı Şumnu'da, kendi de hattat olduğundan burada Kur'an yazarların gayretini görmüş, halkın ve hattatların isteği üzerine İstanbul'daki birinci sınıf hattatlardan İbrahim Şevki'yi gönderdikten sonra yazılarda beklenen üstünlük temin edilmiştir. Bu devre eserlerinden mümkün olabilenleri son yarım asırlık araştırmamızda görebilmişizdir.

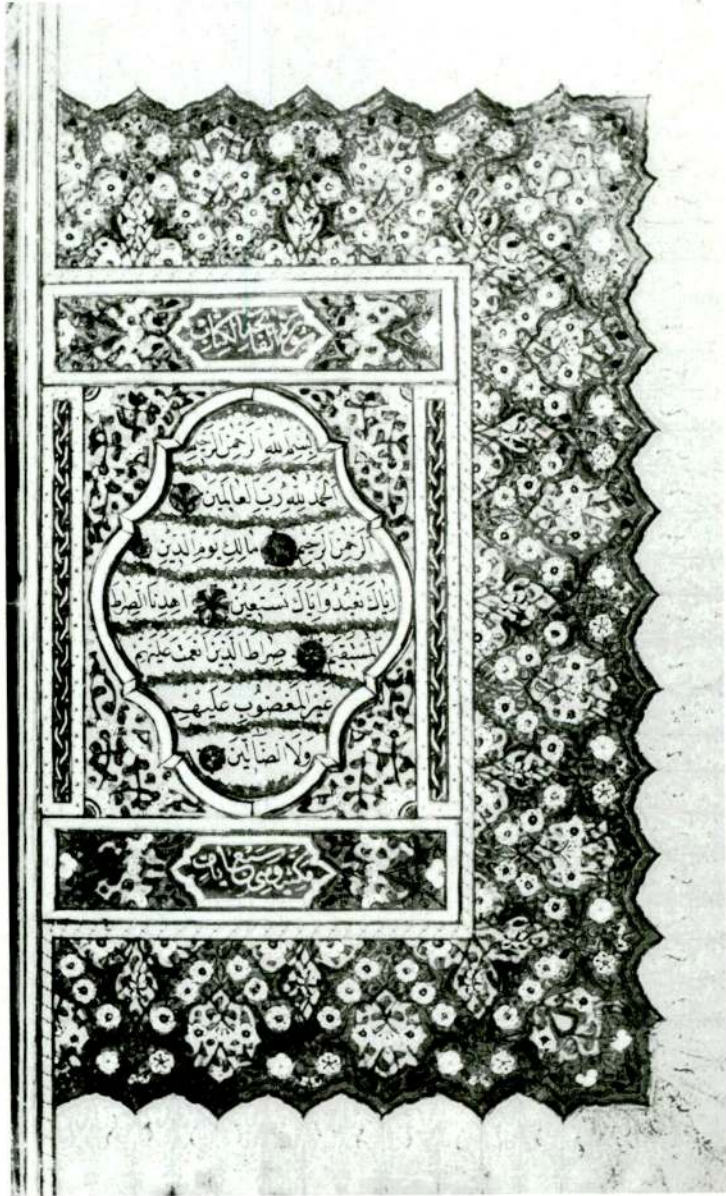
Yalnız bu devre bile beklenenin üstünde çok zengindir. Ancak bundan bir özet takdim edebileceğiz.

medresesiyle imaret, 22 mektep, 6 kilise havra ve manastır ve türbeleriyle 10 tekke... Kâmil Kepeciöğlüne göre yalnız Şumnu'da 27 cami, 9 tekke ve zâviye, 2 şehir hamamı, 5 den fazla tarihi kitâbeleriyle çeşme, köprü, 1 taşhan ve sayılamıyacak derecede çok vakıf tesisler bu arada yer almaktadır.

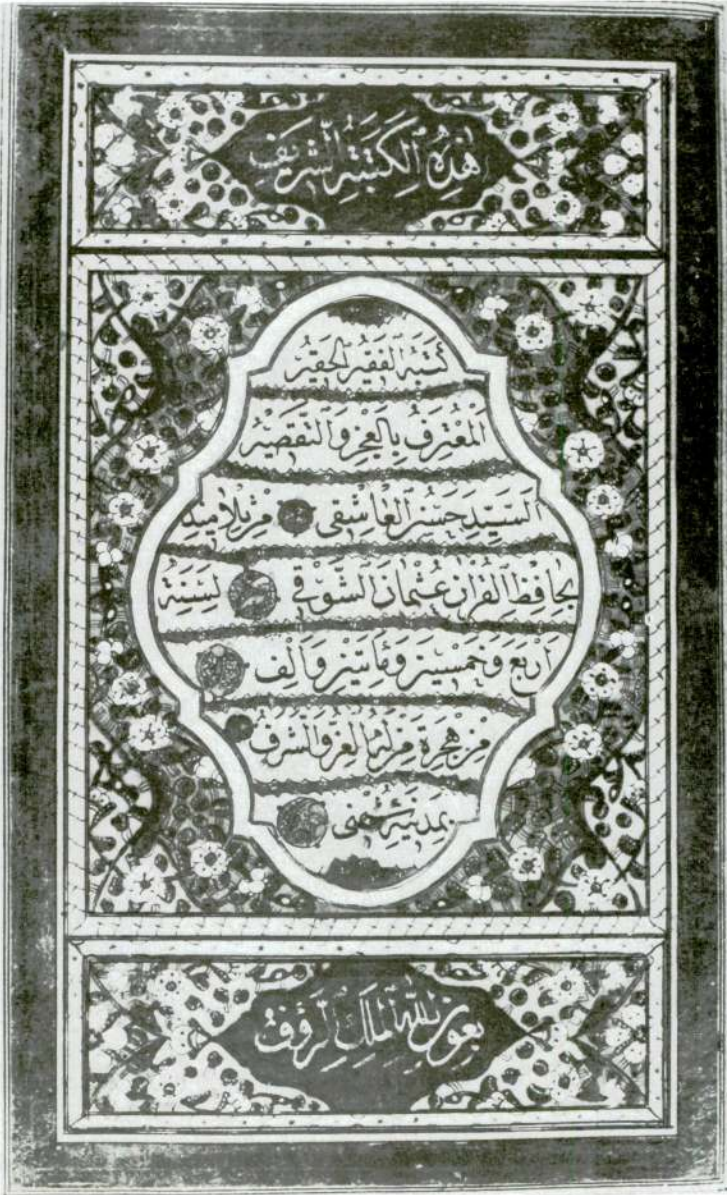

1 — Şumnu'da Halil Şerif Paşa Câmii, Külliyesi ve Kütüphanesi (O. F. Sağlam K.)

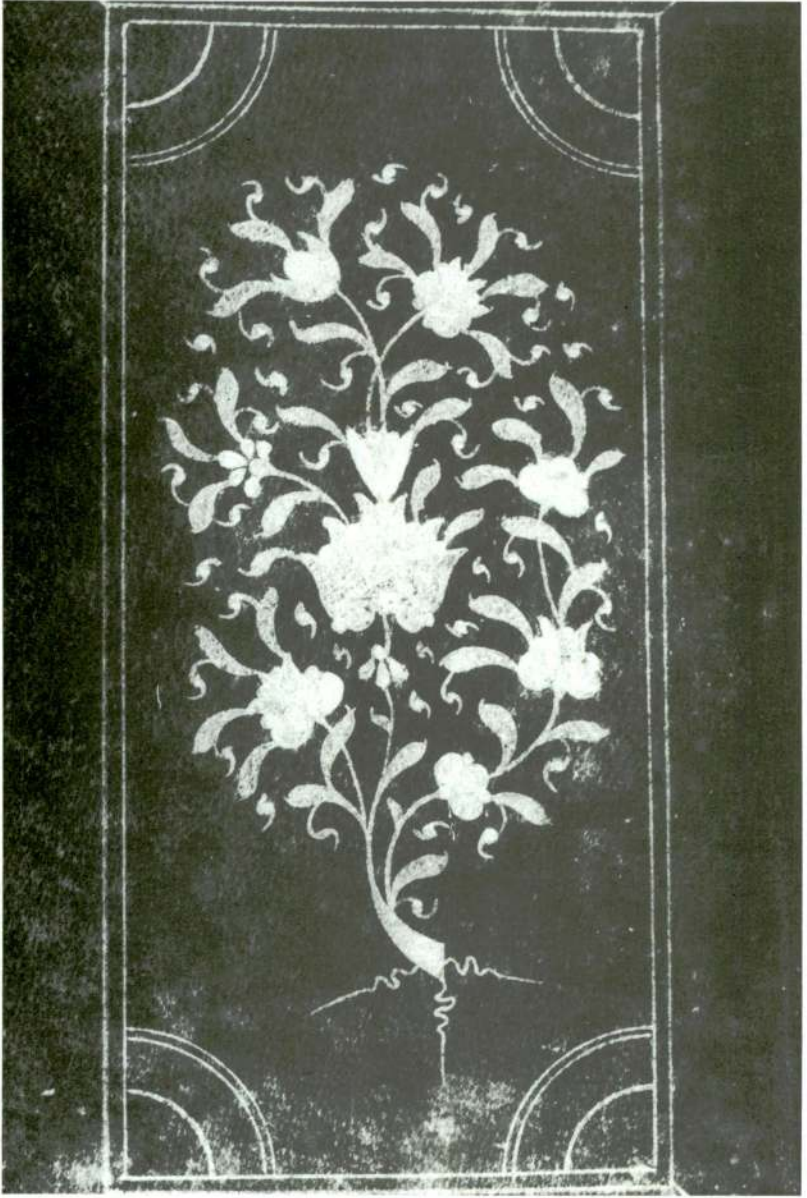
Шумно — „Тумбул джамия“

2 — Şumnu'nun nefis yazıda değerli üstadlarından Hasan Aşiki neshi ile, Şumnu Tezhib ekolu usulunce süslü Kur'an baş sahifesi (1254-1838).

3 — Yine Hattat Osman Şevki talebesinden Hasan Aşiki
diğer bir Kur'anında imzası (1254-1838)

4—Şumnu'nun yerel ve nefis tezhibi ile kabiçi altınlı bir buket, aynı Kur'anda

İbrahim Şevki bir ara Silistre'de epi hattat yetiştirmiştir. Ancak Şumnu' faaliyeti hakkında bir yerde kayıtlı bilgi elde edemedik. 1210 - 1233 (1795 - 1818) tarihleri arasında yazdığı mükemmel eserlerini görebildik.

İbrahim Şevki Efendinin öğrencilerinden Süleyman Vehbi de epi hattat yetiştirmiştir. Öğrencilerini eserlerin ketebe'lerinden öğreniyoruz.

Bu iki üstadın yazı şivelerinde bir keskinlik vardır. Ancak yazdıklarından Kur'an'ların haricinde, celi levhalarından görmek mümkün olmadı.

Bunlardan gördüklerimizin hattatlarından şöyle bir liste takdim edebiliriz.

— Ahmed Refik. Şumnulu. Sene 1267-1268 (1851-1852). Kur'an. 1266 (1850) tarihli bir diğerini gördük. Ahmed Zarifi talebesindedir.

— Ahmed Zarifi. Topçu Ahmed Şükrü öğrencisi. Ahmed Refik, Şumnulu Şaban ve yine oralı Ahmed Fuad'ı yetiştirmiştir. Bunların birer Kur'an'ı vardır. Tarihleri 1283 (1866) ve 1292 (1875)..

— Hafız Osman Nazifi, 1276 (1859). Üstadı Ömer Vehbidir.

— Hafız Osman Âsım. 1291 (1874). Üstadı Hacı Hafız Ahmed Nazifi'dir.

Mehmed Nuri (Şumnulu) 1261 (1845). Üstadı Hüseyin Vehbi. Mehmed Nuri'nin birkaç Kur'an'ını daha görebildik. Bir de "Delâil"i görüldü. 1262 (1846) tarihli diğer bir Kur'an'da 1256 (1840) tarihli bir Kur'an'ına 1967 de Ankara'da 3000 Tl istediler. 1274 (1857) tarihli bir Kur'an'ını Üstad Tefvik Gerçeker görmüşler, bildirdiler.

— Abdurrahman. Şumnulu. Bir eserini gören hatırlıyor.

— Hafız Mustafa Şevki. 1262 (1846). Hocası Mehmed Said Tab'î dir. 1270 (1854) tarihli diğer birini de gördük. Bir ara İstanbul'a gelerek Kadıasker Mustafa İzzet Efendi'den feyz almıştır. Şumnu tezhibli bir En'am nüshasını gördük.

Köse İmam. Bir eserini Baha Ersin görmüş.

— Topçu Ahmed Şükrü. Üstadı Şaban Reşad. 1273 (1856) tarihli Kur'an'ı var.

— Hasan Âşki. Şumnulu. Üstadı Osman Şevki.. 1254 (1838) tarihli çok temiz Kur'an'ı ve 1256 (1840) tarihli Mevlid'i görülmüştür.

— Hüseyin Vassaf. Şumnulu. Ahmed Şükrü talebesinden. Çok sayıda Kur'an-ı Kerim yazmıştır. 100 tanedir.

— Hacı Hüseyin Hamdi. Şumnulu. Üstadı, Hattat İsmail Zühdü. 1248 (1832) tarihli Kur'an'ı görüldü.

— Osman Nuri, Şumnulu. 1296 (1879) da hayatta. Üstadı Hüseyin Hilmi.

— Ali Osman Hilmi. 1271 (1854) tarihli büyük kıt'ada Kur'an'ından başka epey yazıları var.

— İbrahim Namık. Üstadı Mustafa Rıfat. Küçük kıt'ada 1277 (1860) tarihli Kur'an'ı görüldü.

— Hafız Mehmed Hıfzı, Şumnulu. Bir Kur'an'ı görüldü. Üstadı Hacı Hüseyin Hamdi.

— İbrahim Edhem, Şumnulu. Dayısı Mehmed Şerif'den yazı öğrenmiş. 25 Kur'an yazmıştır. Çok yaşamıştır.

— İsmail Şevki. Üstadı Süleyman Vehbi. 1263 (1847) tarihli bir Kur'an'ını Tokat'ta gördüm.

— Salih Nâîli. Hafız. Ali Ulvi'nin öğrencisi. 1273 (1856) tarihli bir Kur'an'ı İstanbul Üniversite Kütüphanesi A. 6647 de.

— Hasan Rıza. Üstadı Hacı Mehmed Şevki. 1275 (1858) tarihli Kur'an'ı Nâfız Paşa Ktp. N. 15 de.

— Mehmed Nureddin. 1241 (1825) tarihli Kur'an'ı Topkapı Sarayı Hazine K. N. 3 de.. Şumnu sakinlerinden..

— Mehmed Ali Ulvi. İsmail Şevki'nin talebesinden. 1238 (1822) tarihli Kur'an'ı Nafiz Paşa N. 6 da..

— Hafız Ali Hamdi. 1255 (1839) tarihli 50. Kur'an'ı.. Mehmed isimli Bir tezhibçinin 1262 (1846) tarihli eseridir.

— Hasan Âşki. 1254 (1838) tarihli bir "Delâil"i görüldü. Üstadı Hafız Osman Şevki.

— Hüseyin Hâmid (Hafız). 1276 (1859) tarihli 37. Kur'an'ı. üstadı Terlikçi Mehmed Said Tab'i'dir.

— İsmail Besim. 1275 (1858) tarihli Kur'an. Hafız Ahmed Nazifi talebesinden. 1277 (1860) da ufak boyda Hizbü'l-Bahri'ye ait bir eseri görüldü.

— Hafız Osman Raşid, 1246 (1830) tarihli Kur'an'ı var. Süleyman Vehbi öğrencisi.

— Ahmed Fuad. 1292 (1875) tarihli Kur'an'ı, Üniversite Kütüphanesi A. 6591

— Şaban Şumnuludur. Yazı hocası Ahmed Zarifi'dir. Ufak bir Kur'an'ını gördük.

— Hafız Ahmed Nâib. Silistrelidir. Şumnulu Abdurrahman Tevfik öğrencilerindendir. 1261 (1845) tarihli Kur'an'ını gördük.

— Hasan Aman. 1260 (1844) tarihli Kur'an'ı var. Üstadı Hüseyin Vehbi'dir.

Şumnu Tezhibi ve Ciltçiliği

Yazı ve süsleme san'atımız üzerine, buldukları ve yaşadıkları Şumnu'da bir ekol yaratan ve en azından iki asır bunu yaşatan, kısmen isimlerini öğrenemediğimiz sanatkârlar kendi olgun usulleriyle dikkate, değer eserler vermişlerdir. Bunların yaptıklarına "Şumnu işi" derler. Ciltlerinde bile zilbahar tarzını benimsemişlerdir.

Bunu tarif güçtür. Bunları buldukları yerde görmeğe dikkat olunursa bunun vereceği alışkanlıkla ayırabilmek mümkündür. Şumnu işlerini biz hattatların Şumnu'lu veya Şumnu'da bulunmaları kaydını koymalarından bulabiliyoruz.

Bunların en mühimlerini hususî ellerde ve birkaçını müze ve kütüphanelerimizde bulabildik. Bunlardan sanatkârlarının, bilhassa sahifelerinin altın cetvellerini titizlikle hazırlayan cetvelkeş denen ince çalışan ustaların mahâretlerini bilhassa belirtmek lâzımdır.

Tezhipçilerinde bilhassa tarihi klasik yoldan ziyade garbın rökoko süslemelerinin yapıla yapıla bize mahsus karma örnekler esastır; lâkin bunlar çok çeşitli ve değişikdir. İşin ince sanat tarafı da buradadır.

Bu çeşit Kur'anları ve süslemeleri çok gören kolleksiyon sahiplerinden Baha Ersin Şumnu işleri ve değerlerini iyi bilenlerdendi. Eskiden normal fiyatlarla bulunabilirse satın alınabilen bu eserler tahminin üstünde yükselmiştir.

Şumnu'da bu sanatkârların buldukları çarşıda pek çok sayıda dükkânları varmış. 60 kadar tahmin ediliyor. Hattatlar Kur'anları evlerinde, köşelerinde itina ile yazarlar ve buradaki sanatkârlar, bunları idare edenlerce taksim olunmuş. Burada bir günde muhtelif hattatlar tam bir buçuk Kur'an yani 900 sahife kadar yazarlar ve bunları cetvelciler ve tezhibçilere ve sonra ciltçilerine verirlermiş.

Bunlar hazırlanınca cetvelleri tezhib ve roktaları zarurî işaretleriyle tamamlanınca ciltletilir ve bunlar, buna memur birisiyle katır sırtına yüklenerek pazarlama yeri olan İstanbul'a getirilir. Vezir Hanı'nda bunları bekleyenlere tevdi edilir, yapılan sipariş üzerine getirilen bu Kur'anların bedelleri ödenir.

Buna karşılık Şumnu'da bulunmıyacak yeni istenenler için lâzım gelen, âharlı yahut daha ucuz olsun, kendilerinin temin edecekleri Kur'an kâğıtları, kalemler, cetveller, sâir âletler dediğimiz avadanlıklar, siyah is mürekkepleri, kırmızı mürekkepler, çeşitli kâğıtlar, cilt için deriler ve sâire satın alınarak götürülür; bu yeni malzemeyle bu işler yürütülür. Yalnız buradan cilt derisi götürmezler; zira Şumnu'da bunun âlâsı çıkar.

Ne yazık ki bütün bunlar her işimizde olduğu gibi şifahi olarak yürütülmüş, elimize yazılı bir defter veya not geçmemiştir. Bazı Kur'an-ı kerimlerdeki fiyat farkları yazan ve imzasını atan hattata göre değişir. Meselâ: Ahmed yazısıyla olan 120 kuruş ise Mehmed Efendinin büyükçe olanı 150 kuruşa gidiyor.

Yeni siparişler için bunlardan örnek sayfeler ve ayrıca tezhiplerine örnekler gösterilmiş ki bunlardan kitapçı Râif Bey'den elde edebildiğimiz bir kaç örneği misal olarak gösterebiliriz.

Yine teessürle bildiririz ki biraz da olgun sanatkarlarının itinalarından ve elden ele süslenmesi dolaşmış olanlarınkinde olduğu gibi tezhipçilerinin isimlerini bilemiyoruz. Bunların çoğu kolektif çalışmışlardır. İstanbul'da da böyle olmasından anlıyoruz.

Şumnu'da hattatlar ve mücellidler çarşısında çalışan 1255 (1839)de Ali Hamdi yazısıyla Kur'an'ı tezhib eden Mehmed isimli bir sanatkarın ismini verebiliyoruz.